

Az unitárius név és álláspont.

A köztudatban az van elterjedve, hogy az unitárius név az egyház megalakulásakor és törvényesítésekor (1568 és 1571) az egyháznak már hivatalos neve lett volna. Így beszélnek az unitárius egyházzól nemcsak az unitárius történetírók egy része, hanem némely más vallásuk is, mint Haner és Bod Péter. Az unitárius névnek az egyház alakulásakor, mint az egyház címének és nevének alkalmazása, tévedés. Gordon Sándor a nagy angol unitárius történetíró még azt is kétségbevonta, hogy ez a szó a 16. században az erdélyi reformáció nagy munkájában előfordult volna.¹ Az unitárius szó azonban, ha nem is mint az egyháznak, vagy a vallásnak a jelzője, mégis előfordult. Előfordult pedig ilyen mondatban: Ergo deus est unitarius. Amilyen értelmet a trinitas szónak Servét Mihály adott, abból az unitas és unitárius szónak meg kellett születnie. A gyulafehérvári nagy vita alkalmával Méliusz Péter és a vele egynézetűek azt vitatták, hogy az Isten trinitárius, Dávid Ferenc és hívei pedig azt, hogy az Isten unitárius, azaz egység, személyében és lényegében.² A Dávid Ferenc pecsétjének felirata: S. T. U. M. Sigillum Transylvanorum Unitariorum Ministrorumnak a rövidítése, amiből következik, hogy Dávid Ferenc már gondolt arra, hogy az unitárius szó, az egyháznak hivatalos neve legyen.³ Hogy miért nem vették fel e nevet hitelődeink megalakulásuk első éveiben, nem tudjuk biztosan megállapítani. Valószínű azért, mert tulajdonképpen

¹ Alex. Gordon: Heads of the English Unitarian History. 22 l.

² Borbély: Az unitárius egyház hitelvei a XVI. században. 48 lap jegyzet.

³ Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. 246 lap. Fosztó Uzoni azt írja, hogy a gyulafehérvári második nagy vita után már unitáriusoknak kezdték nevezni hitelődeinket. Historia Trans. Unitariorum I. k. 138 lap.

a reformáció minden árnyalata abban a hitben volt, hogy ő lépett rá a tiszta kereszténység biztos alapjára s magát egyszerűen kereszténynek nevezte. Hítelődeink papjai eleinte magukat „evangélikus hitvallásu szolgáknak“ nevezték, máskor meg: „Erdélyben és Lengyelországban levő ekkleziákról“ olvasunk. Az 1576-ik évi törvény így említi: „Azok, akik Dávid F. hitén vannak“. Máskor meg: „A másik vallás“ kifejezéssel jelzik egyszerűen. Nevezték még kolozsvári vallásnak, magyar vallásnak stb. Nem maradt el természetesen az ellenséges indulatú elnevezés sem. Legtöbbször árianus, socinianusnak, anabaptistának, később zsidózónak, sőt gyakran atheistának, még hagyján, hogy török hitűnek nevezték el elődeinket a velük nem rokonszenvező, mindenképpen kisebbiteni akaró ellenfelek.

A 16. század végére már nemcsak határozottan külön válnak egymástól az erdélyi protestáns felekezetek, hanem az 1600 évben Léczfalván tartott országgyűlésen vallásunkról „unitaria religio“ címen esik szó. Az 1638 évi szomorú eseményekkel kapcsolatos deézsi egyezkedés „unitaria recepta religio“, „unitaria magyar ecclesia“ néven említi. Az Approbata Constitutiókban „Unitaria vel antitrinitaria“ szavak szerepelnek, az 1848 évi törvény unitárius vallásról, az 1928 évi román kultusztörvény pedig unitárius kultusztanról emlékezik meg.

A lengyel antitrinitariusokat általában szocinianusoknak nevezik. Ok sohasem nevezték magukat szociniánusoknak. A 16. és 17. században különböző neveken fordulnak elő. Ilyenek „kisebb reformált lengyel egyház“, „keresztények“, „katholikus keresztények“ és „lengyel testvérek“. Később megszerették az unitárius nevet, mely Erdélyből jutott hozzájuk s örömmel átvették. A hazájukból való kiüldözés után pedig a világ különböző tájaira elhordozták ezt a nevet.¹

Angliában az antitrinitárius elvek szórványosan korán elterjedtek, de a központi hatalom ott mindig erős lévén, csirájában elfojtotta. A külföldi antitrinitáriusok közül többen megfordultak itten, sőt a lengyelek olyan nagy reménységet fűztek Angliához, hogy a Rakowi káténak latin kiadását I. Jakab angol királynak ajánlották. Angliában természetesen ezt a kátét megégették 1614-ben.

Az unitárius szó a Britt-szigeteken írásban legelőször 1682-ben

¹ E. Morse Wilbur: Our Unitarian Heritage. 148 lap.

fordult elő egy levélben, melyet „két filozufuss írt, nevüket elhallgatva. E levél Ahmet Ben Ahmethez, Marokkó akkori londoni követéhez volt írva s a névtelen írók azt juttatták kifejezésre benne, hogy ők a „keresztények ama felekezetéhez tartoznak, melyet unitáriusnak neveznek“. Az aláírók óvatosságból hallgatták, illetve rejtették el nevüket, mert abban az időben a disszentereket keményen üldözték. A mohamedán kapcsolat sem volt veszedelem nélküli, mert az ellenséges indulat könnyen a kereszténység határain túl tett bennünket.¹ A legelső angol könyv, amely az unitárius szót tartalmazza, 1687-ben jelent meg. (Nye: *Brief History of the Unitarians, colled also Socinians*. Az unitáriusoknak, akiket szociniánusoknak is neveznek, rövid története) Nye utána az unitárius szót, mint nemi fogalmat többen átvették s külömbséget tettek ariánus, szociniánus és biddlei unitarizmus között. Ilyenek: William Treke (1662—1744), Thomas Embin (1663—1741) stb. Ezután szórványosan sokan fölvtették az unitárius nevet, de ezek között legnevezetesebb: Pristley József (1733—1804) és Lindsay Theofil (1723—1808). Pristley az üldözés miatt kiment Amerikába s ott is nagy uttörője lett az unitárius névnek és eszméknek. Pristley után az unitárius név otthonos kezd lenni Angliában és Amerikában, sőt a 19. században polgárjogot nyer mindenütt, ahol a szabadságot és igazságot megbecsülik. Az angoloknál és amerikaiaknál az unitárius vallás akkor kezdődött, mikor a szabadság eszméi már életbe indultak a nagy világon. A régi szervezett egyházaknak, melyek egyuttal hatalmon is voltak, a lelkek fölött való zsarnokságát annyira veszedelmesnek tartották az angol és amerikai unitáriusok, hogy tudatosan nem unitárius egyházzól, hanem vallásról beszéltek. Nem az egyházjog értelmében vett egyházat alkottak, hanem a vallást ébresztették fel az egyesek lelkében s ezen egyes lelkekből, akik egymáshoz közel laktak, egyházközségeket alkottak. Az egyházközségek egymástól teljesen függetlenek, nem tartja őket egymással össze semmi más, mint a hitbeli közösség. Ezt a teljes szabadságot annyira komolyan veszik, hogy némelyek még az unitárius szó ellen is óvást emeltek, nehogy egy felekezetbe való tartozás miatt a szellemi szabadság valamiképpen korlátozva legyen. Erről a kérdésről nagy disputa folyt Amerikában és Angliában is és az eredmény az lett, hogy helyes érzék-

---

¹ Gordon i. m. 22 és 23 lap.

kel az unitárius nevet megtartották, de a hasonló gondolkozásaikkal az együttműködést nem zárták ki. Mindkét hatalmas országban megalkották az egyetemes szervezetet: Az angol és amerikai unitárius társulatot csaknem teljesen egy időben (1825), de gondoskodtak arról, hogy a más szabadelvű egyházakkal együtt működve, a vallásnak szent áldását a világ minden részében hirdethessék. Az unitárius és más szabadelvű gondolkozók konferenciáikon elhangzott nagy vallási és társadalmi gondolatok annyira az egyetemes emberiség szent céljait szolgálják, hogyha Jézus most jelenne meg a földön, bizonyára megelégedését fejezné ki e fölött. És a nagy és komoly szervezet a világon minden jóra igyekvő vallásos, vagy társadalmi irányzattal felveszi a közös munka, az együttműködés fonálát s hogy a világ összevisszaságán, bábeli zürzavarán nem tud segíteni, az nem rajta mult, hanem azon, hogy a Jézus vallásától még nagyon távol áll a világ.

Az elmondottak után már önként következik az unitárius álláspontnak kibontakozása. Ha a szóhoz magához ragaszkodnánk, abból egy nagyon konzervatív, nagyon orthodox, mozdulatlan állásponthoz is juthatnánk. Azonban a történelem folyamatán az unitárius felfogás mindig a hatalmasok zsarnokságával állott szemben s mint ilyen mindig szabadságra vágyott. Ahol szabadságot tudott teremteni, ott megélt, ahol a szabadságot megölhették, ott az unitárius vallás fénye is kialudott. Amikor Gordon Sándor Magyarországon járt (1879) Debreczenben egyik református püspök az unitáriusokra azt a megjegyzést tette: „Nem szeretem az unitárius nevet, mert az unitárius egy olyan ember, aki sohasem mondta ki az utolsó szót“. Gordon erre ezt felelte: „Nagyon örvendek, hogy ön aggódik ezért. A mi egyházközsegeink azért unitáriusok, mert szabadok.“¹ Az unitárius álláspontot a szabadság teremtette meg, vagyis midőn a lélek abba a helyzetbe juthat, hogy minden külső befolyás és erőszak nélkül, egyedül a maga egyenes útján keresse az Istent, az unitárius felfogáshoz jut. Az unitarizmus az Istent egyetlen egynek hiszi nemcsak személyében, hanem lényegében is. Felfogásunk egyenesen Jézus lelkéből származik, aki a legtökéletesebben megértette a magasságos Isten valóját. Jézus az Istenben az atyát látta, aki minden teremtményével szemben szeretetet és jóságot su-

¹ Gordon i. m. 131 l.

gároz. Istenről való ismereteink teljességét az evangélium szilárd alapjairól nézzük s onnan alkotjuk meg magunknak a róla való felfogásunkat. Az unitáriusnak az Istenről alkotott kép a legfontosabb. Mások a történelem folyamán megrettentek ettől a kérdéstől, azt mondták egyszerűen, hogy ez titok s nem kell bolygatni. Hát természetes, hogy az Istenség kérdése mindig titok volt és titok is fog maradni. De ha megközelíthetetlen titok, miért kellett a fiunak s a szentléleknek istenségét kitalálni? Miért volt akkor szabad a niceai és más zsinatokon azokról vitatkozni, határozni? Miért kellett a reformáció alkalmával a középkori egyháznak annyi tantételét megbolygatni? Azért, mert az irás azt mondja, hogy a lélek mindent megvizsgál, még az Isten mélységeit is. Az unitárius reformáció, a reformációnak ez a legradikálisabb ága, mindent vizsgálat alá vett éppen a reformáció alapelve: a szentírás tekintélye szempontjából. Dávid Ferenc vívódásait, küzdelmeit, lelke nagy aggodalmait s folyton fejlődő javításait csak abban az esetben érthetjük meg, hogyha a bibliához mérjük a reformációt. Kálvin például a biblia egységét minden körülmények között megingathatlannak tudta s az volt a meggyőződése, hogy tanai csakugyan a szentíráson alapulnak, még pedig nemcsak a szentírásnak egyes helyein, hanem a teljesen egybehangzó szentíráson. Már Servét Mihály felismerte a biblia egyes iratai közötti ellentéteket, felismerte a reformáció bibliából nem igazolható tanait s ezeket a megállapításokat Dávid Ferenc még tovább fejtegette s ámbár távol állott a mai kor bibliai kritikájának eredményeitől, de megérezte a szentírás lelkét s nem Pál apostolnál állott meg, hanem az evangéliumoknál. Ugyanezt az utat futották meg más antitrinitárius gondolkozók is. Ezzel két nagyon fontos eredményt értek el. Egyik az, hogy Istenről való felfogásokkal közelebb jutottak Jézus felfogásához, mint azok, akik a Pál levelei alapjáról szemlélték a kereszténység épületét s ezzel a vallásos szemléletre egy derűs, bizakodó fényt derítettek, a sötét, komor teológiai felfogással szemben, amely az egész emberiségben romlottságot és erkölcsi tehetetlenséget lát. Az evangéliumi álláspontról sokkal könnyebb egy erkölcsi világrendet megalkotni, mint a Pál apostoléról, amely föltétlenül vallásos nézet és Pál a legnagyobb apostol, de azért mégis igazat kell adnunk a H. G. Wells megjegyzésének, hogy elrontotta a kereszténységet. Jézus felfogása, élete, munkássága mindenkor a föltétlen bizalom, napsúgaras opti-

mizmus utján haladott Egyetlen vonás sincsen az ő fönséges élet-utján, amelyből az ellenkezőre lehetne következtetni. A másik lényeges szempont az, hogy hitünk forrását, zsinormértékét: a bibliát is vizsgálatnak vetették alá s ezáltal a szabadság, a szabadkutatás szelleme nyívánult meg a bibliával szemben is. Ezzel a biblia elveszítette az ugynevezett tabu szerepét, de megnyerte igaz értékét és jelentőségét, s a bibliából ma, a reformáció után négyszáz évvel, nem külső parancsot, értinetetlen és értelmetlen dogmás tételeket olvasunk ki, hanem vallást, lelket és életet. Ma már nem akadunk fenn a biblia kozmológiáján, ellentmondásain, történeti tévedésin sem. A biblia a vallásnak a könyve. Benne eljutok a vallásosság legmagasabb csucsára és innen szemlélem az Istent s ebből látom, hogy a legnagyobb tanubizonyosság az unitárizmus mellett a szentírás.

Jézus Isten fogalma a legtisztább egység. El sem lehet másképpen képzelni, mert Jézus is nemzetének fia volt s a zsidó fel-fogásnak az az egyik legnagyobb értéke, hogy az Isten egység tanát az emberiség számára megalkotta.

A reformáció óta sok minden véletlen jött közbe, amely a szentháromságnak hagyományos tanát meglehetősen megingatta a gondolkozó elmék előtt. Ezek a véletlen szellemi irányzatok és a csaknem minden népnél fellépő racionálizmus áramlata. Ezek a mozgalmak azonban nemcsak az unitárizmust, hanem általában az egész kereszténységet befolyásolták s ha valami jót tettek is az emberi haladás szempontjából, ma egyik iránnyal sem tudjuk magunkat azonosítani. A vallás belső lényegébe egyik irányzat sem tudott behatolni s ha az emberi szellem történetében egy egy állomást jelentettek is, ma már sokkalta tul vagyunk ezeken az állomásokon. Ma már odajutottunk, hogy a vallást nem tekintjük csak hagyománynak, nem tekintjük a lélek egyik vagy másik alkatrészével elérhetőnek, hanem a vallás a lélek teljességéből fakad. Régebben az unitáriusok az értelemre a kelletnél is többet adtak (a Rakowi káté is), ma már ismerjük azt a tényt, hogy ezen a téren az értelemnek nagyobb és döntő szerepe van. Azonban nézetünk szerint kiegyensúlyozott életet csak az tud teremteni, ha az értelem, érzelem és akarat összhangban áll vallásosságunkban. Ezen az alapon áll elő a vallásos élmény, az az irracionális, a mely az embert a teremtővel a menyei atyával elválaszthatatlanul összekapcsolja.

Amidőn a Jézus Krisztusról való felfogás tárgyalására térünk, nemcsak arra a meggyőződésre jutunk, hogy a kereszténység történetében a Krisztusról való tan milyen nagy szerepet töltött be, hanem arra is, hogy az unitarizmusnak ebben a kérdésben nem volt egységes álláspontja. A történelem folyamatán az unitárius szó inkább az antitrinitárius fogalomnak felel meg. Már az őskeresztény korban az antitrinitárius irányzatnak három formája jelent meg. A legelső a Szamosatai Pálé, aki Jézust valóságos embernek tartotta, de az ige (logosz) következtében az erkölcsi tökéletességnek eszménye lett. A logosz által való megtelítettség következtében Istenhez hasonlónak, Isten fiává, Istenné lett. Krisztusban tehát nem az Isten szállott alá az égből, hanem Jézus a földről emeltetett fel az égbe. A logosz és Jézus együtt az Isten fia. A többi próféták és Jézus között fokozati különbség van, a prófétákban a logosz csak kis mértékben volt, Jézusban teljes mértékben benne volt és ez tette őt Istenné. A második a Szabellius nézete. Az egy Istenben három féle szempont (aspectus) van: atya, fiu (vagy ige, logosz) és szent lélek. Néha azt tanította, hogy Krisztus emberi formában Isten, máskor meg azt, hogy Krisztus Istennel benső kapcsolatban levő ember. Legnevezetesebb az Árius által hirdetett forma, mely szerint a három személy egymástól teljesen különböző lény; a fiu (az ige) és a szent lélek habár minden idő előtt léteztek, mégis létüket az Isteni akaratnak köszönhetik, az egyedüli hatalmas Istennek.¹

Ezek a felfogások az antitrinitarizmus történetében valamilyen módon többször előfordulnak. Nevezetesen Servét tanában, aki Jézus Krisztust imádandónak, de nem örök, az atyával egyenlő Istennek tartotta. Servét is sokat bevett a neoplatonizmusból s mégis antitrinitárius tudott lenni. Blandrata egészen Áriusz nyomán járt, Socinus Faustus pedig inkább Szabellius nézetéhez hajlott. Szerinte Jézus felment a menybe s ottan közben jár a mi érdekünkben az atyánál. Jézus büntelen életével, tanításaival, jó példájával, halálával, halottaiból való feltámadásával, menybemenetelével és a menyben lételemével lett a mi megváltásunk és üdvösségünk. Dávid Ferenc a *De dualitate tractatus*² című utolsó művében Jézusnak nem ad az égben semmi isteni szerepet, mindent, az ítéletet is az atya végzi

---

¹ Wilbur i. m. 16—26 l. 40. 62. l.

² Pokoly: Az erdélyi ref. egyház tört. 261 lap.

el s így Dávid Ferenc tényleg eljutott a teljesen zavartalan Istenegység tanához, melyet Kanyaró tiszta unitárizmusnak nevez. A Dávid Ferenc tiszta unitárizmusa a vallásos fejlődésnek kiváló példája; nagyon alkalmas arra, hogy a vallás teljes, életet és jellemet alakító ereje érvényesüljön benne. Sajnos, egyetlen lángelmének sem adatott meg az a lehetőség, hogy egymagára elvégezze azt, amit századoknak kell elvégezniök. Dávid Ferenc gyökeres újításainak az ósdi idők ellentállottak, hogy aztán háromszáz esztendő multán az emberiség ismét ott kezdje a munkát, ahol ő elhagyta volt. Az erdélyi unitárius vallás, melynek alapítója Dávid Ferenc volt, sokáig más nyomokon, inkább a szocinianus alapon fejlődött egészen a 19. század közepéig. Sok jel mutatja, hogy Dávid Ferenc felfogása nem ment feledésbe a nehéz időkben sem, de egyházunk vezetői meghajoltak a kényszerítő körülmények előtt s az unitárius hitelvekből csak annyit valósítottak meg, amennyit az egyház létének kockáztatása nélkül lehetséges volt. A 17. és a 18. században keletkezett szimbolikus irataink mind az istenség magaslatára emelik fel Jézust, ámbár ezzel a szentháromság tanát nemcsak el nem ismerték, hanem egyáltalán nem is támogatták. A 18. században az akkori unitárius álláspontot a leghatározottabban Szentábrahámi Mihálynak: „A keresztény hittudomány összege, az unitáriusok értelme szerint“ című műve fejezi ki. E művön a hollandus teológusok hatása is látszik, de az nem megy az eredetiség rovására. Szentábraháminak legnagyobb érdeme a többek között az, hogy teljes rendszert adott. Mindenre kitért, amire egy ilyen munkában szükség van. A 16. században az volt a legnagyobb belső szerencsétlenségünk, hogy a nagy küzdelmek miatt nem készítettek mindenre kiterjedő teológiai munkát, mely a papoknak, tanítóknak és a vallásközönségnek rendelkezésére állhatott volna. Nem kicsinyeljük le ezt a munkát, amit Enyedi György, Kósa János, Thoroczkai Máté, Koncz Boldizsár, P. Horváth Ferenc végeztek, de a Szentábrahámi munkája mégis a legteljesebb.

Minket nem csüggeszthet és nem bánthat az, hogy a Szentábrahámi teológiája a Krisztustan szempontjából szocinianus alapon áll. Hollandiában is voltak ezen a nézetten s az angoloknál pedig Pristley, aki egyébként egyetemes tudós is volt, szintén szocinianus nézeteket vallott. A bíráló szem a Pristley műveiben sokkal nagyobb kifogásolni való tanokat találhat, mint a Szent-

ábrahámiban. Priestley egyes kérdésekben materiálista volt, ami élesen ellenkezett teológiai nézeteinek legnagyobb részével. A Szentábrahám műve pedig ilyen hiányban nem szenved.¹

A Jézus Krisztusról való helyes felfogás kialakulása csak a 19. században történhetett meg. Ez a század pontosan megállapította, hogy a Jézusról való történetekben, a személye körüli harcokban mi a valóság, mi a képzelet és mi a spekulációval rája aggatott tan. Megbecsülhetetlen munkát végzett ezen a téren az ugynevezett biblia kritika. Az amerikai unitáriusoknál Channing E. Vilmos vitte bele az unitárius vallás igazságát a nagy világ közvéleményébe. Ma sem tudja minden unitárius, hogy Channingtől mit tanult. Nemcsak a magyar nyelvre lefordított beszédeit és essayit olvashatjuk, hanem a Kriza János által fordított, de név nélkül először 1845-ben kiadott „A keresztény vallás elemei kérdésekben és feleletekben az unitáriusok értelme szerint“ kis káté Channing műve. Azt hiszem nem csak nekem, hanem még sok unitárius léleknek feledhetetlen emlék ez a könyvecske. Kár, hogy most már csak egyeseknek és könyvtáraknak van meg a birtokában. Ennél szebben és világosabban, mint ahogy a könyv teszi, még senki sem foglalta össze az unitárius hitelveket. Ebben is van azonban olyan ha más formában is, mint a szociniánus (rakowi) kátében, „Reméled-e, hogy az Idvezítő ur Jézust valaha meglátod? Igen is; mert őt rendelte az Isten ítélőbíróvá, hogy az emberi lelkeket megítélje a végső napon; ő fog engem is egykor megítélni a szerint, amint az életben cselekedtem jót vagy gonoszt.“²

Az igazság azonban fokozatosan odaérett, hogy ma már Jézusban a teljesen igaz, tiszta embert, az Isten akarata szerinti embert, ahogy némelyek nevezik: az isteni embert ismerhessük meg. A Jézusról alkotott felfogás szoros összefüggésben van a megváltás tanával. A keresztény teológiába becsuszott egy Jézus tanításaival ellentétes tan az eredendő bűnről. Ez az Ádám bűne. A bűn tehát egyetemes, az ember akaratától független szerencsétlenség. Ezt a bűnt a Krisztusnak, aki az Istenségnek egyik személye, moshatta csak le a saját vérének kiontásával. Aki ebben hiszen, az megnyeri a bűnbocsánatot és az örök üdvöt, aki nem hiszen, az elkár-

---

¹ Priestleyre nézve lásd The Inquirer 1933 III. 11. számát.

² A keresztény vallás elemei 24 k.

hozik. Az unitárius irányzat ezzel a felfogással mindig teljes ellentétben volt. Az Ádám bűne nem szállhat át ránk, mert a bűn személyes cselekedet, vagy mulasztás. Mindenki a maga cselekedeteiért nyeri meg a bűnös vagy erényes minősítést. Azt azonban el kell ismerni, hogy az emberben általában éppen elég elég bűn van; a Ferencz József Kátéja azt mondja, hogy senki sem mondhatja el magáról, hogy nem bűnös.

A bűnből való megszabadulás útját azonban megtaláljuk Jézusnál, őt követni, az ő utmutatása szerint bűneinket megbánni és meg kell siratni s a jó cselekedetek útjára lépve Istennél kész a bűnbocsánat, aki azt akarja, hogy senki el ne vesszen, hanem mindenki az örök életre jusson. Külömben minden hosszabb fejtegetés helyett álláspontunkat világosan előnkbe tárja az Istenről való felfogásunk, mely szerint Istent, mint áldott, menyei atyát fogjuk fel. Ami ezzel a felfogással ellenkezik, az nem unitárius. Nem okvetlen unitárius az, ha a Jézust nem tartja Istennek. Az unitárius Jézusban a vallásos szellem legnagyobb, legtökéletesebb kifejezését látja.

Mínthogy a bűn személyes cselekedet, a megváltás sem gondolatot el másképpen, mint személyes és jó cselekedettel, hittel, állandóan jóra törekvő munkával. Jézusnak megváltó szerepe átalakult a tanító mester, a lelket átfurmáló emberbarát szerepévé s ebben találjuk meg ma a megváltást. Jézus szerepe nem vált fölöslegessé az unitárius egyházban, sőt éppen igazi jelentőséget nyert. A Krisztus, vagy a felkent elnevezés is megáll, mert teljesen új értelmezést nyer a mai szellemi életnek megfelelően. Ezzel semminemű erőszakot sem követünk el az igazságon, mert más korok is a magok felfogásához szabták a róla való tant.

Az unitárius vallás a tiszta lelkiismeretnek, a szabadságnak, haladásnak és az őszinte hitnek a vallása. Ezelőtt 22 esztendővel Harnack Adolf korunk egyik legnagyobb teológusa jegyezte meg a németországi eretneküldözéssel kapcsolatosan, hogy a kereszténységből a harmadik század óta hiányzik az őszinte hit. Angliában és Amerikában teljesen hitvallás és dogma nélkül fejlődött s az ot-tani unitárizmus nehezen képzelhető el a miénkhez hasonló püspöki szervezettel. Valahányszor felvetődött a közös hitvallás körvonalainak felállítása, mindannyiszor erős tiltakozás hangzott fel nyomában. Az erdélyi unitárizmus hitvallás megállapítása mellett püspöki egyházi szervezetben szenvedte át a mult századok keserves meg-

próbáltatásait. Amint a példa mutatja, ezen az alapon is ellehet jutni a vallásos eszmény magaslatára, sőt egyenesen könnyelműség, ha nem tékozlás számba megy a múltban bevált alapoknak meg nem becsülése. A mai kor szellemével egyező hitvallás nem ellenkezik az unitárizmus szabad szellemével. Csak akkor ellenkeznek, ha átkot szórna az ellenkező nézetűekre vagy pedig az üldözés fegyverével élne a másképpen hívőkkel szemben. Megnyugvással mutathatjuk fel a világnak, hogy a mi szimbolikus könyveink mindig türelmesek voltak a más nézetűekkel szemben.

Az unitárius vallás történelmi vallás. Gyökerei visszanyulnak éppen az alapítónak: Jézusnak életéhez, munkásságához, lelkéhez. Megjelenési formájában idők folytán változott, de lényege mindig megmaradott. Ez az állandó lényeg: őszinte, egyszerűségtől áthatott hit a Mindenhatóban, aki a világnak lelke, teremtője, az emberiségnek édes atyja. A hitnél nagyobb a szeretet Isten iránt és ember iránt s minden iránt, ami szép, jó, igaz és fölemelő. A szellemnek, a léleknek fontos volta, a szellemiségnek mindig előtérben állása az unitárizmus mindenkori legfőbb jellemzője. Ez a vallás a Jézus vallása s nem a Krisztusról való tan.

Benczédi Pál.

Az én unitárizmusom.

Őszintén megmondom, hogy a magam jó szántából sohasem választottam volna e címet egy előadás tartalmának megjelölésére, de készségesen hajoltam meg erdélyi testvéreim elhatározása előtt, akik ezen a címen óhajtották, hogy megírjam, hogy mit tartok az unitárizmus lényegének. Az „én“ személynévmást különben sem szeretem s ahol csak lehet elkerülöm, ha pedig mozgalomról van szó mindig a „mi“ többes névmást használom, mert hát ez a most születő korszak gondolkodásának és benne az én felfogásomnak is jobban megfelel. Az ujkor nagyon szerette az ént előtérbe tolni, sőt volt egy korszak, amikor az egész világmindenséget az Énre függesztették. „A világ az én képzetem“ hirdette egy híres német filozofus, s ez az egész ujkori gondolkodásnak alapvető nézete volt. Mig a középkor nagy szeretettel csüngött a tárgyi világon s az egész mindenséget s annak lelkét: az Istent maga fölött képzelte el s e nagy világban magát csak szerény és alávetett lénynek tudta, akin nála sokkal hatalmasabb tekintély uralkodik, addig az ujkor filozófiája épen megfordította ezt az egész világnézetet s azt mondotta, hogy fölöttem és körülöttem vannak-e dolgok, élőlények, hatalmasabb világszellem, aról én nem tudok semmit, de semmit; csak azt tudom, hogy én vagyok, mert ha még azt gondolnám, hogy én nem vagyok, akkor is volnék, mert az a tény, hogy gondolkozom, bizonyítja lételemet is; vagyis csupán a lételem bizonyos, de minden egyéb ezen a földön merő bizonytalanság.

Ennek a gondolatmenetnek a legnagyobb kiaknázói az angol filozofusok (Locke-Berkeley-Hume) voltak s az ő kezük alatt bomlott széjjel az egész antik-középkori gondolkodás anélkül, hogy bármit is építettek volna helyébe. Nem csoda, hogy az ő népük az egyetlen, amely az első személyü névmást nagy betűvel (!) írja, akárcsak magának az Istennek nevét.